

3. KOHANIMEDE TEKKIMINE

118.

Valjalg ja Mustjalg

Nende kahe kihelkonna nimest räägib rahvas nii, et kõige esimene inimene saanud Saaremaal Valjalas ristitud ja sellel olnud õige puhtad jalad. Siis pandud selle koha nimi Valge Jalg, mis rahvas hiljem Valjalaks on muutnud.

See inimene, kes Mustjalas kõige enne ristitud, sellel olnud ropud ja mustad jalad, sest saanud kihelkond nime Must Jalg.

Teine jutt Mustjala kohta käib nii:

Suur Tõll käinud Hiiumaal oma venna Leigri juures saunas, tulnud otse Soela ja Hiiu (?) väinast läbi, tulnud Mustjala ääre maale, seal aga teinud tema oma saunas puhtaks pestud jalad mustaks ja ütelnud: «See koht kandku nii kaua Mustjala nime, kui Saaremaa seisab!»

H, Jõgever 1, 150 (132) < Karja — V. Mägi < Karja khk. taat (1889—1890).

Vt. Vete sügavused, muist. 139; Kohanimede tekkimine, muist. 119, 134 B; Saunas-käimine, muist. 154.

119.

[Kust Mustjalg oma nime sai]

Kust Mustjalg oma nime sai,
ta jalgupidi tõrva jäi.

Kes teab seda, muistsed jutud. Arvatakse, et nimed Suure Tõllu poolt pandud.

KKI 11, 100 (2) < Mustjala, Selgase k. — V. Kuut < Jaan Põld (1949).

Vt. Mustjala nime tekkimisest, muist. 118, 134 B.

120.

[Odalätsi]

A.

Odalätsi nimi on sellest: Vanapagan on säääl Tõlluge võitlend ja oda on säääl katki läind Vanapaganal. Siis ta on ütlend, et: «Oda läts!» ning «Oda läts!» ja sellest ongi sie Odalätsi nimi tulnd. Nii alliged, mis säääl on, nii on Vanapagane jäljed jälle. Kus ta on astund, sinne on jäänud ni alliged.

B.

Vanakurat ja Suur Tõll

Vanakurat oli oma meestega (8—10 mehega) Irdeli külas Ärgerajal. Anetsi Paul olnd haige, pole saanud minna ja saatnud oma sulase Peetri. Teind jõuluks uue lõuguti, et sellega minna, läind selle selga ja ise hüüdnud:

«Tule nüüd, tuline, ning tee hing sisse!»

Lõugut sugend täkuks ning pistand, läind Ärgerajale 8—10 meest ja seal algand peks. Kui nad üksteist löönd, siis Kurat ütlend:

«Täna haav ning homme terve!»

Peeter ütlend:

«Täna haav ning igavene haav!»

Kui nad hakkand Tornimäele minema, siis igaüks pidand andma oma pahema käe nimetissõrmest 3 veretilka Vanakuradile. Peeter pole annud. Siis pand nad hobustega minema Ärgerajalt Tornimäele. Peeter löönd oma mõõgaga ühe hobusele tagant jala sisse, see jäänd lõugutiks. Siis saanud Vanakuradi hing täis, et kus Paul ise on, et saatnud niisuguse mehe välja. Andand elurohtu, aga ikka jäänd lõugutiks. Nüüd saanud Vanakurat Pauliga kokku, see ajanud naiste süüks, et naised saatand sulase välja. Nüüd hakkand Vanakurat naiste sinissi pottisid rikkuma. Sõnna oli süte ligidale ajamine keelatud, aga Vanakurat ajand sööd poti ümber ja läind keema. Naised hakkand peale passima ja leidandkid Kuradi Ärma ning Kõrtsi vahel liikumas. Naised ajand teise päeva kamba kogu ning läind uuesti otsima, leidandkid ta Laratsi koldest. Kurat pannud sealt putkama ja naised järgi ja saand käde ning peksand teda liivaste närtsudega vastu silmi ning saatand külast välja — Suurisoo mäele. Kuradi elukoht olnd siis Kärjal Suhkru männikus ühe lesenaise juures talus. Siis ähvardand ta ühe kuu aja pärast tagasi tulla ning Lümända küla segamini pöördä. Naised läind koju ja rääkind seda mees-tele, et mis nüüd teha selleks, et Kurat ei mõistaks küla sisse tulla. Nüüd hakati aidu ümber laduma kõveramaks. Kuu aja pärast tulndkid tagasi, pole õiget teed leidand, läind Varpe külast läbi kunni Karala Silmaranda, nutnud säääl ja nüüd sestsaadik on selle koha nimi Silmarand. See oli ühel reedesel päeval, siis ta tahtand Kihelkonnale sealt pühapäevaks minna, vaatma, kuidas rahvas kiriku jookseb, ja küsind ühelt naiselt teed. See naine juhatand teda tee peale. Siis Vanakurat läind Kihelkonnalt läbi ning Pidula Odalitsi Mardi talu magama ööseks. Siis antud Suure Tõllale sest täada. See leikand omale pihlaharust 3 pihlakeppi ning läind otsima ja löidand ta magamast sealt ja andand mitu vopsu, Vanakurat tõusand üles ning pistand minema ning ise hüüdand:

«Odaläts!» ning «Odaläts!»

Siis surmaoda läind katki ning sellest pandi Odalätsi küla. Siis läind ta nii suure kiirusega, et kus ta jalg sattund, sõnna tõusand maa peale allik.

Kuid jälle häda — meri tuli vastu. Vanakurat võttand kahe põuga liiva ning viskand 2 km kaugusele liiva ede ning sest saand Arilaidu. Kurat pistand mere ja uppund ära. Paergus kui sääält risust üks purjek

üle leheb, saab säääl hukka. Tursad on imend ta liha ning nüüd, kui tursad ära surevad, on nende suud lahti ja kurgu alt paisutand.

Ta sarved olid läind tormiga mere randa ja nii suure kolinaga, et sest saadik hüütasse seda Kolinga rand. Hundid leidand sarved sääält üles ning viind Hundininale, nüüd hüütasse seda Undva.

Kuradi naise nimi olnd Pabilon. See saatand oma poja Kuritsi isa otsima. Poeg leidand isa sarved, siis lauland nutulugu:

«Papa suri suures vaevas,
papa sarved minu kaelas,» jne.

Suur Tõll tulnd sääält tagasi Suurelemäele ja langand sõnna puhkama. Vedruka küla lapsed näind seda ja hüüdand, et Vanakurat on tagasi tulnd ning vaen ja sõda on jälle maal. Tõll kuuland seda, ajand püsti, pole midagid näha olnd. Ilm olnd sel päeval vaikne, aga Tõllu ninatuulest jooskand 7 veskid. Tõll pand laste kisa peale uuesti magama, ainult pöörand teise külje. Ta ninatuul viind Mäebe Antsu hoone katuse peelt ära ja see kukkund Lümanda järve ning sellest saand suur maatükk — Pääksva.

RKM II 2, 567/72 (1) < Kihelkonna, Lümanda v., Atla k. — H. Jögel < Mihkel Rimmel, 70 a. (1947).

Vt. Kivid karjaste pihta, muist. 13; Saarte ja laidude tekkimine, muist. 107, 109; Odalätsi allikate tekkimine, muist. 116; Võitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166; Tõllu töotus ja äratamine, muist. 184—186; Hiidude suurus ja jõud, muist. 141. Tursakala tekkelugu, muist. 150, 162 A, C, 165 A, B, 166 A, B; Tõll lööb Vanapaganat pihlakase kepiga, muist. 92 A, C, D, 107 A, 108, 150, 161 D, 162 A, 165 A, B, 166 A; Undva ja Kollingi nime tekkimisest, muist. 107 A, 121, 149, 150, 161, 162, 165, 173.

121.

Kollingu rand saand oma nime sellest.

Vanapagan uppund Tõllu eest põgenedes Laidu randä merese ää. Viimäks merest Vanapaganä kondid tulid kolisedes Kollingu randä maale.

RKM II 82, 322 (3) < Kingissepa raj., Kihelkonna k/n., Tagamõisa as. — A. Tulk < Jüri Koor, 82 a. (1958).

Vt. Võitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166; Kollingi nime tekkimisest, muist. 120 B, 149, 150, 161, 162, 165.

122.

Noor Tõll ja Kõõru Mai

Kõõru küla asub Saaremaa loodepoolses nukas Pidula lahe lähedal.

Säääl elanud kord üks Maie-nimeline naisterahvas ja pidanud suurt lambakarja. Korra pääsnud üks noor karu Maie lammaste karjaaeda ja hakanud säääl lambaid maha materdama. Naine kisendanud, hurjutanud ja pildunud karu kividega, millest aga noor mesikäpp tähelegi ei pannud. Maie kisa pääle tõttanud külarahvas kokku, aga ometi ei julgenud keski tõsiselt kurjategija kallale minna. Parajasti juhtunud ka Tõllu poeg sääält mööda minema, kes, Vaigu Veerelt isa juurest tulles, sammud Salme poole sääadis, kus üks riste-isa teda omale appi palunud. Mai tundnud juba poega Tõlli ammu ennemini ja hakan teda nähes kisendama:

«Tõllikene, pojukene, tule appi, karu lambaaias!»

Noor Tõll astunud lähemale, võtnud kerge vaevaga karu kaelast kinni ja viskand vastu kivi räbalateks. Kõik päältvaatajad imestanud noore vägilase vahvuse üle ja kiitnud tema suurt jõudu. Mai aga silitanud ja tänanud teda kõige kuldsemate sõnadega, lubanud temale teha tuliue

särgi kõige puhtamast linasest riidest ja kõige paremast villasest riidest vammuse. Noor Tõll aga öölnud, et see väikene häätegu juba tasutud olla. Aasta eest tulnud ta kord sedasama teed kaugemalt Saare idapiirelt ja läinud Vaigu Veerele isa vaatama. Pitkast teekonnast olnud ta näljane ja väsinud, sääl aga annud Mai temale süüa ja valmistanud magamise aset.

«Oh sa kulla pojuke,» hüüdnud Mai, «seda ei maksa meele tuletada! Mullu oli meil vaene aasta, nagu seegi aasta; toit oli kehv ja ase kõval Tunamullu olid hoopis teised ajad.»

Sääljuures hakkand ta pisarsilmil laulma:

«Kulla Kuke poisike,
miks sa tulid mullu meile?
Eks sa tulnud tunamullu,
kus meil jõed õlut jooksid,
viinaallikad ka,
mitu haru mõisateed.
Nüüd sa tulid kevadisel,
kevadisel kõval ajal,
riisud riideehékessi,
katkud kaelakudrukessi!»

Mai valmistanud noore Tõllule jälle toitu teemoonaks ja teinud tale ka mõnda väikest kingitust. Ka lubatud särgi ja vammuse toimetanud ta hiljem temale kätte.

Praegus asub Kõõru külas Maie-nimeline talu, mis sellest Maie-nimisest naisest olla jäänud.

E 60004/6 (1) < Kärla — K. Loiken (1927).

123.

Unimäe küla ja Kellamägi

Kord pidanud Suur Tõll oma naise ja teiste lähemate sõbrade ja sugulastega sääl kohal eluaset, kus praegus Kellamäe mõisa seisab. Sääl olnud ühe mäekingi otsas suur kell ülesse seatud. Naised olnud kodus ja talitanud majaanu, mehed käinud väljas eluülespidamise eest hoolitsemas. Kui midagi häda ähvardamas, hakanud naised kella tõmbama. Kord tulnud vaenlane Vaivere poolt ja hakanud Tõllu kodut rüüstama. Naised hakand ka kohe kella tõmbama, aga Tõll olnud säält mõned versad eemal ühe mäekingi otsas nii sügavasse unesse vajunud, et kella löömist kohe ei kuulnud. Kui ta viimaks ärkanud, olnud naised oma jõuga juba vaenlase minema kihutanud. Tõll ajanud ennast püsti, hõõrunud silmi ja hüüdnud:

«Oh sina viimane unemägi, ei ma sinu peale iialgi enam magama heida, keegi ei pea sinu peal rahulikku und saama!»

Sellest saati saanud see küla Unemäe nime, mis nüüd Unimäeks on muutunud. Kellamäe ligidale asus hiljem ilus mõisa, mis Kellamäe mõisaks sellest ajast hüütakse. Räägitakse, et Unimäe külas ei pidavat rahval iialgi õiget unerahu olema. Kas see Tõllu needmisest tulnud, selle eest ei tea vastutada.

E 59763/4 < Kärla — K. Loiken (1927).

Kübassaare nukk

Kübassaare nukk on Saaremaal Põide kihelkonnas. Et mina seal ei ole käinud, ei tea mina tema kuju ega nägu mitte kirjeldada. Seda nime saanud see maakoht sest.

Kord käinud Vanapoiss merel kalu püüdmas, aga ka Saaremaa vägi-meis Suur Tõll juhtunud merel olema ja näinud Vanapoissi merel, saanud selle kraest kinni ja virutanud teda õige mehemoodi vastu laened ja viskanud tema suure raudkübara merese, mida aga laened merest maale ajanud. Kui Vanapoiss lahti peasnud, jooksnud tema ikka kübara järele, mis kohe Saaremaad läinud ja püüdnud Kübarsaarel ja tulnud siis senna maale. See on seitsaadik Kübarsaareks, aga aegamööda rahvasuus Kübassaareks muutnud.

EKS 4° 5, 370/1 (355) < Karja — V. Mägi (1888) = H, Jõgever 1, 151/2 (134)
 < Saaremaa — V. Mägi < Jaak Kull (1889—1890).
 Vt. Võitlus Vanapagana vastu, muist. 161—166.

[Hanjala nimi]

(Tõllu poja poolt visatud haamer kukub hanekarja sekka, purustab Sullla Siimu hane jala. Siimu Madli hakkab suure häälega karjuma: «Kus mu hane jalg!» Sellest nimi Hanejala, nüüd — Hanijala.)

E 59660 (2) < Kärla — K. Loiken (1927).
 Vt. muist. 129 A.